

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

A Thematic Analysis of Metamorphosis in the Culture and Stories of the Bakhtiari and Kohkiloye-and-Boyer-Ahmad People

Fereshteh Rosta¹ Mohammadreza Masoumi*² Jalil Nazari³

1. PhD Candidate of Persian Language and Literature, Yasouj, Islamic Azad University, Yasouj, Iran.
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Yasouj, Islamic Azad University, Yasouj, Iran.
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Yasouj, Islamic Azad University, Yasouj, Iran.

Received: 15/03/2020
Accepted: 26/04/2020

* Corresponding Author's E-mail:
masomi2525@gmail.com

Abstract:

Metamorphosis is one of the key issues in myth and mythological stories in which a creature physically changes and temporally or permanently loses its formal shape, as well as its recognized and natural formation to reach perfection or suffer a deficiency; thus, gaining a new shape. Metamorphosis sometimes constructs a part of the creature, becomes eternal, young or vulnerable, or finds a synthetic structure comprised of the human and animal features, and lives contrary to its basic nature. In this study, with regards to the significance of the issue under consideration and the status of culture and folk literature, different types of metamorphosis in the popular culture and literature of the Bakhtiari and Kohkiloye-and-Boyer-Ahmad people are investigated. Going through various kinds of human metamorphosis to an animal, a tree, a bird, heavenly bodies, and vice versa, we shall be concerned with analyzing their literary representations and mythological aspects of different types of metamorphosis among the Bakhtiaries and Kohkiloye-and-Boyer-Ahmad people. This study is conducted fundamentally based on the library and field study using qualitative content analysis. Upon investigating various sources and analyzing literary and mythological representations of different kinds of metamorphosis, it may be indicated that the most important types of metamorphosis in the cultural and belief system of these people subsume the metamorphosis of human to animals such as bear, wolf,

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

tiger, and turtle. As a result of committing sinful actions, humans are metamorphosed into a tree.

Keywords: The popular culture; the Bakhtiari tribe; Kohgiluyeh-and-Boyer-Ahmad; mythological themes; metamorphosis.

Research Background

Reviewing authenticated academic journals and websites as well as library resources, we found no reliable scholarly work on metamorphosis in the folk culture of Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people. On this basis, the present study is one of the first, if not the first, attempt that takes into account this critical issue.

Aims, questions, assumptions

In this study, we shall examine the manifestations of different types of metamorphosis in folk culture and anecdotes of Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people. On this account, the major objectives of this research includes investigating and analyzing various types of metamorphosis from human being to animal, plant, bird and vice versa. Moreover, their representation in culture, belief, and folk literature such as local poems, proverbs, and the anecdotes of Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people are investigated. The significance of this study lies in the fact that examining the representation of metamorphosis may throw light on the rituals, beliefs, values, and regulations of those who have devised such myths and stories.

Results and discussion

According to the library-based findings, the most important types of metamorphosis in the culture and beliefs of the Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people can be categorized as follows:

One of the salient stories represent the metamorphosis of a human being to a turtle in the culture and beliefs of the Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people. In this narrative, God metamorphosed a woman into a turtle because she disobeyed Him. Putting a pan one her back and a baking pan beneath her stomach, God metamorphosed her into a turtle.

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

A pork is also a metamorphosed human being. The story is that "he refuses to pay attention to the guest and the man asks God to change him into a ferocious animal. Then, God metamorphosed him to a pork". The story of the bear is also the same. Moreover, tiger and rabbit were also of those human beings who were metamorphosed for their committing sinful actions.

Of the most important instances of human to animal changes is the metamorphosis of a fairy into a human who defrauds other humans at the gardens, streams, and ponds at night.

Besides animals, birds are also metamorphosed in the culture and beliefs of the Bakhtiari and Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people. Cuckoo amongst the Bakhtiaris, or Gapi-Gapu amongst the Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people are two examples of birds that were firstly human and then were metamorphosed into birds because they beg God in order to have relief in the life. Also, birds such as Jaze, Titek, and Gow-Gow are some other metamorphosed animals.

So far as the metamorphosis of the celestial bodies is concerned, there are stories about the moon and the sun amongst the Bakhtiaris and the Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people. The moon was a boy and the sun was a girl who were metamorphosed for their sinful deeds.

The most important instances of the metamorphosis of a human into a tree amongst the Bakhtiari and the Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people are a plant called Chevil and Kardah (growing from human's bloodshed), human's brain to an oak tree for committing robbery, Gesha Khashkha for drinking wine. The most important instance of metamorphosis of a tree into a human or an angle can be seen in the story about the metamorphosis of the Hawthorn tree to a pretty woman.

Conclusion

In relation to the folk culture and stories of the Bahtiari the Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad people, this study aim to investigate the metamorphosis of human to animal, tree, celestial bodies, birds and vice versa. These stories help us figure out the values, beliefs and obligations embedded in these anecdotes. Most of these anecdotes are related to the metamorphosis of a human to an animal, a bird, and celestial bodies. This happens as a consequence of committing a sinful action that masks a man with the

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

heinous features of an animal, some examples of which are: behaving badly with others (pork and bear), cannibalism (tiger), being ungrateful to God (turtle), betrayal (rabbit), drinking wine (Khashkhash), fratricide (Gogu), naughtiness (Jaze and Titek), helping someone for robbery (Kaji-pati) and robbery (oak tree). Through metamorphosis, many of human beings are changed into animal, bird, tree and celestial bodies. In these stories, the people are indirectly given heinous characteristics so as to emphasize the educational and ethical aspects of the narrative.

بن‌مایه‌های پیکرگردانی در فرهنگ و داستان‌های مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد

فرشته روستا^۱ محمدرضا معصومی^{۲*} جلیل نظری^۳

(دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۵ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۷)

چکیده

پیکرگردانی یکی از موضوعات محوری در اساطیر و داستان‌های اسطوره‌ای است که در آن موجودی تغییر شکل می‌دهد و شکل ظاهری، ساختمان طبیعی و شناخته‌شده خود را در جهت نقص یا کمال، به مدتی محدود یا نامحدود از دست می‌دهد و به صورتی تازه درمی‌آید. این تنوع گاهی بخشی از وجود آن موجود را شامل می‌شود و یا به صورت‌های ترکیبی گوناگون حیوانی، گیاهی و... درمی‌آید و خلاف طبیعت خود زندگی می‌کند. در این پژوهش و با توجه به اهمیت موضوع و جایگاه فرهنگ و ادبیات عامه در پژوهش‌ها، به بررسی و تحلیل انواع پیکرگردانی در فرهنگ و ادب عامه مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌پردازیم. همچنین، ضمن بررسی انواع پیکرگردانی انسان به حیوان، درخت، پرند، اجرام آسمانی و بالعکس، برآنیم تا نمونه‌های ادبی و جنبه‌های اساطیری آن‌ها را تحلیل و بررسی کنیم. این پژوهش به شکل بنیادی بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای - میدانی و به روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. پس از بررسی و تحلیل انواع پیکرگردانی در قوم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌توان گفت مهم‌ترین انواع پیکرگردانی در فرهنگ و باور این مردم، پیکرگردانی انسان به حیواناتی چون خرس، گرگ، پلنگ و لاک‌پشت - به دلیل انجام گناه - و نیز

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول)

*masomi2525@gmail.com

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

پیکرگردانی انسان به درخت بلوط و... است. همچنین، بسیاری از نمودهای پیکرگردانی در این اقوام، بازمانده پیکرگردانی در فرهنگ ایران باستان است که نمونه‌های مشابهی در شاهنامه فردوسی نیز دارد.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامه، قوم بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد، بن‌مایه‌های اساطیری، پیکرگردانی.

۱. مقدمه

پیکرگردانی یا تغییر شکل موجودات به سیماهای مختلف در اساطیر ملت‌های کهن اصلی‌ترین عامل شگفت‌انگیزی و خارق‌العاده بودن آن‌ها به‌شمار می‌رود. به‌موجب آن، هر موجودی به‌وسیله نیروهای ماورای طبیعی یا اشخاص و اشیایی که با آن‌ها مربوط‌اند، شکل ظاهری، ساختمان طبیعی و شناخته‌شده خود را از دست می‌دهد و به‌صورتی تازه درمی‌آید. گاهی نیز، بخشی از وجود او تغییر می‌کند؛ مانند سرها و دست‌ها و چشم‌های اضافی پیدا می‌کند، جاودانه می‌شود، جوان یا آسیب‌ناپذیر می‌شود و یا به‌صورت‌های ترکیبی انسان - حیوان درمی‌آید، ناپدید می‌شود، پرواز می‌کند، کوچک یا بزرگ می‌شود، به اعماق زمین می‌رود و یا خلاف طبیعت خود در آب زندگی می‌کند (رستگار فسایی، ۱۳۸۸: ۲۵ - ۲۸).

شناخت فرهنگ و ادب عامه مردم ایران‌زمین کمک بسیاری به مردم‌شناسی و ادبیات آن و حلقه‌های گم‌شده در ادبیات ملی می‌کند. به همین دلیل در این پژوهش به پیکرگردانی در فرهنگ و ادب عامه مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌پردازیم. دلیل انتخاب مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد برای انجام پژوهش حاضر آن است که بررسی میدانی در مناطقی که هنوز دست‌نخورده باقی مانده است، نشان می‌دهد که با وجود گذشت سده‌های فراوان، فرهنگ مردم این مناطق به‌دلیل وجود کوهستان‌های صعب‌العبور، بافت اساطیری و باورهای کهن همچنان شکل اولیه خود را حفظ کرده و کم‌تر دچار دگرگونی شده است (قنبری، ۱۳۸۱: ۱۵). همچنین، می‌توان به این موضوع اشاره کرد که فرهنگ بومی آنان سرشار از بن‌مایه‌های اسطوره‌ای است که ضمن ریشه داشتن در فرهنگ ایران باستان، امروزه نیز با همان سبک و سیاق گذشته، پویا و زنده است و مردم این نواحی آن را برپا می‌دارند (بختیاری، ۱۳۶۲: ۵۶؛ آسمند جونقانی، ۱۳۸۰: ۴۷).

بنابراین، در این پژوهش، به بررسی و تحلیل انواع پیکرگردانی در فرهنگ و داستان‌های مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌پردازیم. بررسی و تحلیل انواع پیکرگردانی از انسان به حیوان، گیاه، پرنده و بالعکس و باز نمود آن در فرهنگ، باور و ادبیات بومی از جمله اشعار محلی، متل‌ها و داستان‌های مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد از مهم‌ترین اهداف این پژوهش به‌شمار می‌رود. اهمیت چنین پژوهش‌هایی در آن است که از طریق آن‌ها می‌توان به بسیاری از آداب و رسوم، باورها، ارزش‌ها و بایده‌و‌نبایدهای صاحبان این افسانه‌ها و قصه‌ها پی برد.

۲. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی و از حیث گردآوری داده‌ها بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای - میدانی و به‌روش تحلیل محتوای کیفی و مصاحبه‌های ساختاریافته انجام شده است؛ به این صورت که پژوهشگر در گردآوری داده‌ها و تحلیل بن‌مایه‌ها، علاوه بر منابع و اسناد کتابخانه‌ای، از مصاحبه با افرادی از اقوام بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد نیز استفاده کرده است.

روش کتابخانه‌ای: در روش پژوهش کتابخانه‌ای، محتوای کیفی در تفسیر ذهنی - محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند و طراحی الگوهای شناخته‌شده، روش مناسبی است (ایمان، ۱۳۸۸: ۱۷۲). تحلیل محتوای کیفی به پژوهشگران اجازه می‌دهد اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه‌ی ذهنی، ولی با روش علمی تفسیر کنند. همچنین، تحلیل محتوای کیفی به فراسویی از کلمات یا محتوای عینی متون می‌رود و تم‌ها یا الگوهای را که آشکار یا پنهان‌اند به‌صورت محتوای آشکار می‌آزماید (همان، ۱۷۵).

روش میدانی: مصاحبه‌های میدانی بیشتر در روستاهای استان‌های چهارمحال و بختیاری، خوزستان و کهگیلویه و بویراحمد درباره‌ی انواع پیکرگردانی و نمودهای آن انجام شده است. درابتدا، پژوهشگران به ۷۵ روستای کوهستانی شهرستان‌ها و شهرهای دنا، بویراحمد، مارگون، رستم (کهگیلویه و بویراحمد)، لردگان، فلارد، اردل، کوهرنگ (بختیاری)، ایذه، باغ‌ملک و مسجدسلیمان (خوزستان) - که قدمت بیشتری دارند و

هنوز بافت کهن آن‌ها دست‌نخورده باقی مانده است - سفر کردند و طی مصاحبه با سال‌خوردگان این مناطق، داده‌های میدانی خود را درباره بازنمود انواع پیکرگردانی در فرهنگ و باور مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد جمع‌آوری کردند. پژوهشگران از افراد شناسایی‌شده (۲۳ نفر) که سواد قدیمی داشتند یا ملاً خوانده می‌شدند درباره چگونگی تبدیل جانوران و درختان به انسان و بالعکس و ارتباط آن‌ها با درختان، گیاهان، انسان‌ها و حیوانات سؤالاتی پرسیدند. گفتار افراد مصاحبه‌شده را ضبط کردند. میانگین زمان مصاحبه‌ها بین ۲۰ تا ۳۰ دقیقه بوده است. در ادامه، تمام مصاحبه‌های افراد مصاحبه‌شونده را کدگذاری کردند و از گویش لری بختیاری و بویراحمدی به زبان فارسی برگرداندند و مطالب مهم و مرتبط با چگونگی موضوع پژوهش و انواع نمودهای آن را یادداشت‌برداری کردند. پس از اتمام این مرحله، داده‌های جمع‌آوری‌شده را تحلیل کردند.

۳. پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده و جست‌وجوهای کتابخانه‌ای در مجلات و سایت‌های معتبر علمی تاکنون درمورد پیکرگردانی در فرهنگ و ادب عامه مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، مطالعات و پژوهش‌هایی انجام نگرفته است؛ اما برخی از پژوهش‌ها به بازتاب نمودهای پیکرگردانی در فرهنگ ایران باستان، فرهنگ دیگر اقوام و متون ادب فارسی پرداخته‌اند که به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. «اسطوره‌های پیکرگردانی در ادبیات و هنر» از منصور رستگار فسایی (۱۳۸۰)، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۳۵ و ۳۶، صفحات ۶۴ - ۶۷. نویسنده در این پژوهش به پیوند میان اسطوره و ادبیات می‌پردازد سپس نظریات پژوهشگران این عرصه را ارائه می‌دهد. وی سپس ادبیات را محلی برای ظهور اساطیر به‌طور غیرمستقیم، یعنی باکمک استعاره می‌داند. در ادامه، نویسنده به نمونه‌هایی از اشعار شاعران از جمله سیمین بهبهانی درمورد پیکرگردانی پری اشاره می‌کند.
۲. «سیمای پری و زنان پری‌وار در قصه‌های عامیانه هرمزگان» از بدریه زارعی (۱۳۹۲)، مجله پژوهش‌های فرهنگی هرمزگان، شماره ۶ و ۷، صفحات ۱ - ۲۶.

نویسنده در این پژوهش بدین نتیجه رسیده است که پری موجودی فرازمینی یا ماورائی است که از طریق اسطوره‌ها به فرهنگ عامه و به‌ویژه قصه‌های عامه راه یافته است. در قصه‌های عامه مردم هرمزگان، پری در رهگذر سیر تحول و پیکرگردانی عقلانی و خردگرای اساطیری، جلوه‌ای زمینی و خردپذیر یافته و به دختری زیبارو و پری‌چهره تبدیل شده است. سیمای دوگانه پری، زیبایی و دل‌فریبی و پایان تلخ و مرگ ازجمله خویشکاری پریان در قصه‌های عامه مردم هرمزگان است.

۳. «نشانه‌های سرشت اساطیری افراسیاب در شاهنامه» از سجاد آیدنلو (۱۳۸۲)، مجله پژوهش‌های ادبی، شماره ۲، صفحات ۷-۳۶. نویسنده در این پژوهش به معرفی شخصیت افراسیاب و نظریات گوناگون درباره این شخصیت پرداخته و سیر تحول این شخصیت و نمادهای مربوط به آن را به نمایانده است. اینکه افراسیاب به هیئت باد درمی‌آید یا در آب پنهان می‌شود و...، بیانگر پیکرگردانی این شخصیت اسطوره‌ای است.

۴. «بازتاب باورهای اساطیری رستنی‌ها در شاهنامه فردوسی» از سید کاظم موسوی و غلامحسین مددی (۱۳۸۹)، مجله زبان و ادبیات فارسی، سال ۱۸، شماره ۱۷، صفحات ۱۶۱ - ۱۹۲. نویسندگان در این پژوهش به موضوع رستنی‌های گیاهی از خون انسان در شاهنامه فردوسی اشاره کرده‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که در آغاز و باورهای اساطیری انسان و نبات یکی هستند و انسان تبار(نژاد)ی نباتی دارد که بازتاب این موضوع را می‌توان در شخصیت‌هایی چون کیومرث، فریدون و سیاوش مشاهده کرد.

جست‌وجوهای علمی، موضوع‌ها و پژوهش‌های مرتبط نشان می‌دهند که تاکنون درمورد بررسی و تحلیل پیکرگردانی در فرهنگ و باور مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد پژوهشی مستقل صورت نگرفته و این پژوهش درصدد انجام چنین کاری است.

۴. تحلیل نمودهای پیکرگردانی در فرهنگ و ادب عامه مردم بختیاری و کهگیلویه و

بویراحمد

مهم‌ترین انواع پیکرگردانی در فرهنگ و باور مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد را که بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های میدانی صورت گرفته است، می‌توان بدین شرح تقسیم‌بندی کرد:

۴ - ۱. پیکرگردانی انسان به حیوان

یکی از داستان‌های معروف پیکرگردانی انسان به حیوان در فرهنگ، باور و همچنین، داستان‌های محلی مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، لاک‌پشت است. البته، دو روایت در مورد لاک‌پشت وجود دارد: روایت نخست از زنی است که نان می‌پخت و به‌جای اینکه پسرش را با پارچه‌های فرستاده‌شده از سوی خدا تمیز کند، او را با نان تمیز کرد و خداوند تاوه را بر پشت او و نان‌پز را در زیر شکمش قرار داد و او را بدین شکل درآورد (کدهای ۱، ۵، ۷، ۲۰).

روایت دوم چنین است: زنی در حال پختن نان بود که مهمانی به خانه او آمد، برای اینکه نان به مهمان ندهد، بر روی توسی (tavesi) نشست و توه (tave) را بر روی خود گذاشت. مرد مهمان به‌دلیل بخل زن او را نفرین کرد، بعد از آن زن لاک‌پشت شد (کدهای ۳، ۱۳، ۱۸). البته، باید ذکر کرد که روایت نخست بیشتر رواج دارد.

نخستین روایت از لاک‌پشت از پیکرگردانی زن به‌دلیل انجام یک گناه، یعنی بی‌حرمتی به نان حکایت دارد. در این روایت خداوند زن را به‌دلیل اینکه از فرمان او سرپیچی کرد، با گذاشتن تاوه بر پشت او و نان‌پز در زیر شکمش، به لاک‌پشت مسخ کرد. جالب آنکه «لاک‌پشت در بین این مردمان، موجودی منفی است و هر وقت با آن روبه‌رو می‌شوند، به نشانه شومی، این موجود را از بین می‌برند» (کدهای ۷، ۱۸، ۲۰). در روایت دوم مسخ لاک‌پشت به‌دلیل خسیس بودن زن است. معمولاً مهمان نزد مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد مقام بسیار بالایی دارد و زن به‌دلیل اینکه به مهمان نان نمی‌دهد، خداوند او را به لاک‌پشت مسخ می‌کند. نحوه مسخ شدن نیز همانند روایت نخست است.

گراز نیز انسان مسخ شده است و دربارهٔ پیدایش و چگونگی به‌وجود آمدنش این داستان رایج است که

او نیز مردی است که در حال بریدن موی بزهایش بود، دید مرد سیدی به‌سوی خانه‌اش می‌آید. او برای اینکه چیزی به مهمان ندهد به زیر موی بزها خود را پنهان کرد. مرد سید هنگامی که به خانهٔ او آمد با عصای خود بر او زد و از خداوند خواست که او را به موجود درنده‌ای تبدیل کند، خدا نیز او را به‌شکل گراز درآورد (کدهای ۲، ۴، ۶، ۱۰، ۱۲).

آنچه می‌توان در مورد گراز گفت این است که این حیوان نمادی از ایزد بهرام (خدای جنگ و پیروزی) در بهرام‌یشت /وستاست. با توجه به متن بهرام‌یشت، ایزد بهرام در پنجمین هیئت خود در شکل حیوان به‌صورت گراز تیزدندانی که به تکی می‌گشود و خشمگین و زورمند است ظاهر می‌شود (هینلز، ۱۳۹۳: ۸۳). اوصاف و ویژگی‌هایی که برای گراز در این کتاب آمده است، همگی به خشونت و درندگی او اشاره دارد. معنای نمادین گراز همانند بیشتر حیوانات ضدونقیض است. او از سویی نماد بی‌باکی و انگیزه‌ای غیرمنطقی است که به خودکشی گرایش دارد و از سوی دیگر، به معنای بی‌بندوباری و لجام‌گسیختگی است (شوالیه و گربران، ۱۳۸۸: ۶۴۸). در شاهنامهٔ فردوسی نیز درفش گرازه (از پهلوانان ایرانی) سپیدرنگ با نشان گراز است:

درفشی سپیدست، پیکر گراز سرش ماه زرین، به بالا دراز
چنین گفت کو را گرازه است نام که از جنگ شیران نتابد لگام!

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۱/ ۲۸۱ - ۲۸۳)

این موضوع بیانگر آن است که توتم خانوادگی (فریزر، ۱۳۸۸: ۷۹۳) این پهلوان، حیوان گراز است. معمولاً توتم نه از روی جنسیت، بلکه برای هر قبیله و طایفه به‌طور ارثی از طریق زن یا مرد انتقال می‌یابد. بنابراین، دلیل اینکه طایفه‌ای حیوان خاصی را محترم می‌دارد و خود را با آن می‌نامد، بر این عقیده استوار است که حیات هر فرد طایفه بسته به نوع خاصی از حیوان یا گیاه است و مرگ آن فرد نتیجهٔ کشته شدن آن حیوان یا نابود شدن آن گیاه خاص خواهد بود.

در اساطیر سلتی نیز نمونهٔ تبدیل انسان بدکار به گراز نیز دیده می‌شود. «تورخ توویت» پادشاه ستمگری بود که به گراز بدل شد.

یکی از رشته‌های نیرومند و ثابتی که در سراسر نخستین اسطوره‌های مکتوب سلتی حضور دارد، مفهوم حیوانات جادویی طلسم‌شده است که می‌تواند منشأیی ماوراءطبیعی داشته باشند. شاید خدایانی تغییرشکل‌یافته یا انسان‌هایی باشند که به‌عنوان انتقام یا مجازات به حیوانات تبدیل شده‌اند. موجوداتی از قبیل تورخ توویت، پادشاهی ستمگر به گراز تبدیل شد (گرین، ۱۳۷۶: ۸۱ - ۸۲).

به اعتقاد مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، گراز و دیگر حیوانات و پرنده‌گانی که در ادامه ذکر می‌شود، در آغاز انسان بوده‌اند و منشأ همه آن‌ها، انسان‌هایی بوده‌اند که به دلایل مختلف از جمله گناه کردن به حیوانات تبدیل شده‌اند؛ یعنی اینکه گراز و دیگر جانداران بیان‌شده در آغاز وجود نداشته‌اند و آغاز آفرینش آن‌ها با مسخ انسان به آن حیوانات و... شروع شده است.

داستان به‌وجود آمدن خرس مانند گراز است با این تفاوت که «مرد فرارکننده از مهمان در حال بریدن پشم گوسفندهایش بوده است که سید به خانه او آمد و بر اثر نفرین او مرد بخیل به خرس تبدیل شد» (کدهای ۳، ۲۱، ۲۳). در روایتی دیگر آمده است که «خرس آدمی بوده که کار غیراخلاقی می‌کرده است، به همین دلیل خداوند نیز او را مسخ کرد» (کدهای ۵، ۸). روایت سوم چنین است: «خرس دختر کچلی بوده است که به دلیل کچلی نمی‌توانسته در بین افراد حضور یابد؛ به همین دلیل از خدا می‌خواهد تا او را به حیوانی تبدیل کند که بیشتر از چشم مردم ناپدید باشد، بر این اساس خداوند او را به خرس تبدیل کرد» (کدهای ۶، ۱۶).

آنچه می‌توان از روایت‌های نخست و دوم پیکرگردانی خرس و همچنین، گراز دریافت کرد، موضوع مهمان‌نوازی در فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد است. مهمانی در دو قوم ذکرشده همیشه فرهنگی والا و ارزشمند داشته است؛ زیرا «مهمان‌نوازی از خصوصیات بسیار خوب آنان است و چون معتقدند که ایل متعلق به همه افراد ایل است. همچنین، مهمان را همیشه مایه خیر و برکت می‌دانند» (مشیری، ۱۳۷۲: ۲۱۰). بنابراین، هرگونه بی‌احترامی به مهمان را سبب تیره‌روزی و بدبختی خود می‌دانند و به همین دلیل هرگز مهمانی را از خود نمی‌رنجانند. دو نمونه ذکرشده به‌خوبی بیانگر همین موضوع است. در بین لرها داشتن موی بلند برای زن ارزشی اخلاقی محسوب می‌شود و معمولاً در شعر گویش بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد،

موی زن بسیار توصیف شده است. مو و به‌ویژه موی سر «نماد حیات، قدرت، نیرو و ماده‌ی حیاتی سر است» (کوپر، ۱۳۹۲: ۳۷۵). بنابراین، یکی از زیبایی‌های زن در بین قوم لر، داشتن موی بلند است و زنی که از این نعمت به هر دلیلی بی‌بهره باشد، نمی‌تواند در اجتماع حضور یابد و معمولاً کچل بودن زن را نوعی بیماری یا نفرین می‌دانند که نشانه‌ی شومی و نحسی است. به همین دلیل دختر کچل از خداوند می‌خواهد تا او را به حیوانی به نام خرس تبدیل کند تا بدین طریق از رنج و عذاب ناشی از بی‌مویی رهایی یابد. در اعتقادات این مردمان، نکته‌ای وجود دارد مبنی بر اینکه «اگر خرسی در کوه با زنی برخورد کند، از او شرم کرده و آسیبی به او نمی‌رساند» (کد ۶).

داستان پیکرگردانی پلنگ بدین شرح است: «پلنگ در آغاز زن حامله‌ای بود. فصل کوچ بود و زن چیزی برای خوردن نداشت. خری در نزدیکی خانه‌شان مرده بود و او مجبور شد که برای رفع گرسنگی خود، مقداری از گوشت خر را بخورد؛ اما در هنگام خوردن گوشت، شوهرش او را دید. از شرم شوهر، از خدا خواست که او را از شوهرش پنهان کند، خدا نیز او را به‌صورت پلنگ درآورد» (کدهای ۵، ۲۰). بر اساس اعتقاد برخی از مردم کهگیلویه و بویراحمد و بختیاری، پلنگ به‌دلیل اینکه زن به‌وجود آمده است، به زنان آسیب نمی‌رساند (کد ۶).

پیکرگردانی خرگوش نیز بدین شرح است: زنی بود که به شوهرش خیانت می‌کرد. بنابراین، خداوند او را به خرگوش تبدیل کرد (کد ۹، ۲۲).

۴ - ۲. پیکرگردانی حیوان به انسان

از مهم‌ترین پیکرگردانی حیوان به انسان در قوم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌توان به پیکرگردانی پری به انسان و فریب انسان در باغ‌ها و چشمه‌سارها در شب اشاره کرد. آنان معتقدند که پری در اصل حیوانی چرب‌زبان و خوش‌سیماست که ماهیت آن به‌روشنی معلوم نیست؛ اما بالاتنه‌ای تقریباً شبیه به میمون و چشمانی آهومانند دارد و پایین‌تنه‌اش شبیه بز با ران‌های قوی مانند اسب است (کدهای ۱۴، ۱۷). این مورد معمولاً در نصیحت مادران به فرزندان خود مشهود است که اعتقاد دارند در هنگام غروب و شب نباید از کنار چشمه‌سارها و بیشه‌ها عبور کنند؛ زیرا پریان که از حیوانات

غیرطبیعی هستند در شب به سیمای زنانی زیبارو درمی آیند و جوانان را فریب می دهند. همچنین، بعد از آمیزش با آنان، بچه‌هایشان را بزرگ می کنند و سپس به جنگ پدرانشان می فرستند. آنان معتقدند که آهو و گوزن نیز از پریان هستند که در شب به انسان تبدیل می شوند (کدهای ۱۴، ۱۷).

پریان بازمانده پئیریکا (pairikâ) اوستایی هستند که در گذشته و در بخشی از سرزمین‌های ایران شرقی به منزله ایزدبانوان باروری پرستش می شدند (رضی، ۱۳۸۱: ۵۳۷؛ سرکاراتی، ۱۳۹۳: ۱۹). در شاهنامه و در داستان‌های «رستم و سهراب»، «سیاوش»، «بیژن و منیژه» و «زال و رودابه» به ترتیب تهمینه، مادر سیاوش و منیژه و همچنین، کنیزکان رودابه با خویشکاری پری ظاهر می شوند (آقاخان‌بیژنی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰). پریان در اصل ایزدبانوان باروری بوده‌اند که در ازدواج مقدس شاه با آنان، برکت به صورت نمادین در شهر گسترش می یافت (فریزر، ۱۳۸۸: ۱۸۱). در دین زرتشتی و با توجه به نظام اخلاقی و تحولی که زرتشت در ایران به وجود آورد، پریان به سان یکی از مظاهر شر و از بوده‌های پلید معرفی و به موجودات منفی تبدیل می شوند (رضی، ۱۳۸۱: ۵۳۷) و با اغوای جوانان، سعی در گمراه کردن آنان دارند. به همین دلیل در باور مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد اعتقاد بر این است که پریان جوانان را فریب می دهند و آنان را از بین می برند؛ اما پرسش اینجاست که چرا آنان معتقدند که این عمل پریان در شب و در کنار باغ‌ها و چشمه‌سارها اتفاق می افتد؟ پاسخ به این پرسش را می توان در اندیشه اساطیری ایرانی جست‌وجو کرد. حضور پریان در بیشه‌زارهای سرسبز و یا قصرهای زیبا، نشان از الهه بودنشان در گذشته دور دارد و سپس با منفی خواندن آنان در دین زرتشتی این تقدس از معابد به کاخ‌های شاهان دشمن یا سرزمین زیبای آنان تغییر مکان داده است. به همین دلیل تهمینه، دختر شاه سمنگان در کاخ پدر زندگی می کند (فردوسی، ۱۳۹۳: ۱/ ۲۶۲) یا مادر سیاوش، خویش گرسیوز است و گهرهای فراوان دارد (همان: ۱/ ۳۰۴) و منیژه نیز در کاخ پر از گنج زندگی می کند و کنیزکان بسیار دارد (همان: ۱/ ۶۴۶ - ۶۴۷).

یکی از عناصر مربوط به ساختار پریان، تجسد آنان در قالب گور، آهو و گوزن، یعنی همان «نمایان شدن در هیئت‌های مختلف است» (هینلز، ۱۳۹۳: ۱۶۷) که در

داستان‌های شاهنامه فردوسی از جمله «رستم و سهراب»، «سیاوش» و «بیژن و منیژه» شاهد این موضوع هستیم (برای مثال، توصیف مادر سیاوش):
گوزن است، اگر آهوی دلبرست شکاری چنین از در مهتر است
(فردوسی، ۱۳۹۳: ۱/۳۰۵).

و به‌نوعی با اعتقادات مردم بختیاری و بویراحمد مرتبط است. در داستان «زال و رودابه» پیکرینه شدن پری در قالب آهو نیز از سوی کنیزکان رودابه مطرح شده است (همان، ۱۱۰).

پاسخ دیگر مربوط به پیکرگردانی پریان، پیوند آنان با خواب، رؤیا و به‌نوعی شب است. در فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، پری معمولاً در شب در کنار بیشه‌زارها و چشمه‌ها راه بر مردان و جوانان می‌بندد و قصد فریب آنان را دارد. از ویژگی‌های پئیریکا در *اوستا* نیز پیوند آنان با خواب و رؤیاست که در فروردین‌یشت (کرده ۲۴، بند ۱۰۴) *اوستا* آمده است. پس پری‌ها به یاری خواب‌های بد بر مردم مسلط می‌شوند و فریبتان می‌دهند؛ همان‌گونه پری خنثائیتی گرشاسب را اغفال می‌کند و به خواب بد و بی‌خودی دچارش می‌سازد. این افسانه دوران *اوستا* تاکنون در باورهای عامه و فرهنگ توده باقی مانده است (رضی، ۱۳۸۱: ۵۳۸).

۴ - ۳. پیکرگردانی انسان به پرنده

علاوه بر حیوانات، پرندگان نیز در باور و فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد پیکرگردانی شده‌اند. فاخته یا مرغ کچی بتی (kaĵ ŷ batŷ) در قوم بختیاری یا گپی گپو (gā pi gā pū) در فرهنگ مردم کهگیلویه و بویراحمد از جمله پرندگانی است که در ابتدا انسان بوده است و سپس به خواهش خود از خدا می‌خواهد تا او را به موجودی دیگر تبدیل کند تا بتواند بدین طریق از رنج زندگی خود آسوده شود. پرنده کچی بتی دختری بود که عروس عمه‌اش شد. هنگامی که شیر گوسفندان و بزغاله‌ها را می‌دوشید به سبب کف روی شیر، شیر زیاد به نظر می‌رسید؛ اما هنگامی که شیر را به خانه می‌برد با فرونشستن کف، شیر کم می‌شد، عمه‌اش به او تهمت زد که شیر را از روی عمد می‌ریزد و بدین سبب او را اذیت می‌کرد. دختر که از این مسئله در رنج بود،

از خدا خواست که او را به پرنده‌ای تبدیل کند تا از دست عمه‌اش راحت شود، خداوند او را به پرنده کچی بتی تبدیل کرد. به نظر می‌رسد که صدای مرغ کچی بتی که شبیه به این جمله است «کچی بتی کف بی مف بی»، سبب ساخته شدن این افسانه در مورد پیکرگردانی این پرنده شده است (کدهای ۱۰، ۱۳، ۱۹).

پیکرگردانی انسان به پرندگان نیز در ملت‌های دیگر دیده شده است؛ برای مثال در اسطوره‌های سلتی «زنان بدطینت و حسود با تبدیل شدن به درنا مجازات می‌شدند» (گرین، ۱۳۷۶: ۷۶) یا در اسطوره‌های چینی نیز پادشاهی به نام «مراقب‌شاه»، به دلیل خیانت به وزیرش، به شبگرد (خفاش) تبدیل می‌شود. هنگامی که مردم صدای شبگرد را می‌شنوند، می‌گویند روح مراقب شاه است (بیرل، ۱۳۸۴: ۶۱).

پرنده جازه و تیتک از جمله پرندگانی هستند که پیکرگردانی شده‌اند. این دو پرنده نیز در آغاز دو پسر بودند که بر سر راه‌های کوچ‌روان می‌رفتند تا زبان آن‌ها را بیاموزند. تیتک را خواب می‌برد و هنگامی بیدار می‌شود که چوپانی در حال سوت‌زدن، بز شل خود را می‌برد. بنابراین، تیتک تنها صدای سوت آن چوپان را یاد گرفت؛ اما جازه هزاران صدا را یاد گرفت و به سبب بدجنسی، برادر خود را بیدار نکرد تا او صداهای گوناگون را نیاموزد. زمانی که به خانه آمدند و مادرشان ماجرای آن‌ها را فهمید آن دو را نفرین کرد تا مایه عبرت دیگران شوند. خداوند هم آن‌ها را به این دو پرنده تبدیل کرد (کد ۱۴، ۲۲).

پرنده دیگر گوگو (gōw gōw) است. داستان پیکرگردانی و آفرینش این پرنده بدین گونه است: مردی بود که همراه برادر خود به کار خرید و فروش گوسفند مشغول بود. شبی برادر بزرگ می‌خواست که برادر کوچک‌تر خود را بترساند، به شکلی ناشناس در سر راه او قرار می‌گیرد، برادر کوچک که فکر می‌کند، فردی که در سر راه او قرار گرفته است، دزد است، او را می‌کشد و وقتی که فهمید برادر خود را کشته است «گوگو» (برادرم برادرم) می‌کند. سپس از کار خود شرمسار و اندوهگین می‌شود و از خدا می‌خواهد تا او را به پرنده‌ای تبدیل کند تا بتواند از فشار روحی - روانی ناشی از جرم رهایی یابد. خدا نیز او را به پرنده گوگو تبدیل می‌کند (کدهای ۳، ۸، ۱۵).

۴ - ۴. پیکرگردانی انسان به اجرام آسمانی

در مورد پیکرگردانی انسان به اجرام آسمانی، داستان‌هایی مربوط به ماه و خورشید در بین مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد وجود دارد. ماه پسر و خورشید، دختری بود. در این باره که این پسر و دختر چگونه به ماه و خورشید تبدیل شدند، این باور وجود دارد:

روزی مادر این پسر و دختر (خواهر و برادر) در حال پختن نان بود که این دختر و پسر به نان بی‌احترامی کردند. مادر آن‌ها که از دستشان ناراحت شده بود، سیلی بر صورت پسر زد - به اعتقاد مردم کهگیلویه و بویراحمد و بختیاری، این لکه‌های که در ماه دیده می‌شود جای سیلی خمیری مادر بر صورت پسرش است - و آن دو را نفرین کرد، خداوند در نتیجه نفرین مادرشان، آن‌ها را به ماه و خورشید تبدیل کرد (کدهای ۱۳، ۱۷، ۱۹).

در اساطیر ملل مختلف خورشید و ماه نیز به صورت پسر و دختر دیده می‌شوند. در نقاط مختلفی از ایران خورشید و ماه، زن و مرد و دل‌داده یکدیگرند. لکه‌های چهره ماه اثر دست خورشید است که از روی حسادت دست گل‌آلود خود را به صورت او کشید (هینلز، ۱۳۹۳: ۵۶).

۴ - ۵. پیکرگردانی انسان به درخت

تقدس درخت و گیاه از دیرباز تاکنون سبب شده است تا در اساطیر، ادبیات و فرهنگ عامه به جلوه‌های گوناگون آن اشاره شود. درخت یکی از مظاهری است که بشر از ابتدای خلقت همواره آن را ستایش می‌کرده است و از دیرباز به منزله عنصری مقدس مورد احترام بوده و هست. کهن‌ترین نگرش انسان به درخت و گیاه به روزگار گردآوری خوراک و بهره‌گیری از میوه و ریشه درختان و بوته‌ها در تغذیه بازمی‌گردد. «در عصر نوسنگی، گسترش کشاورزی و اسکان، انسان را با درخت پیوند می‌زند و چنین است که در اساطیر کهن اقوام مختلف درخت کیهانی، درخت گشن و بالابندی است که فراز آن آسمان و ریشه در زمین دارد» (کوپر، ۱۳۸۰: ۶۸). در باورهای عوام معمولاً دو جنبه علمی و اعتقادی تحلیل‌پذیر درباره درختان و گیاهان وجود دارد که این موضوع می‌تواند بازتابی از باورهای کهن باشد. نباتات از نظر علمی دارای خواصی

مفید و البته، مختلف هستند که می‌توان به مهم‌ترین آن‌ها، یعنی خاصیت دارویی اشاره کرد که ارزش حیاتی بسیاری برای انسان‌ها داشته و دارد. معمولاً گیاهان و سوزاندن آن‌ها در پاک‌سازی هوا بسیار مؤثر هستند و به‌گونه‌ای محیط اطراف انسان را گندزدایی می‌کنند. همین اندیشه را در باورهای اساطیری ایرانیان و اوستا (هوم‌یشت) درباره گیاه «هومه» که خاصیت دارویی، درمان‌بخشی و گندزدایی دارد (بویس، ۱۳۹۳: ۱ / ۲۲۱؛ هینلز، ۱۳۹۳: ۹۴) مشاهده می‌کنیم. علاوه بر هوم، اسپند نیز خاصیت آلودگی‌زدایی دارد و نمونه کاربردی آن را در شاهنامه و در آیین بارخواهی شاهان مشاهده می‌کنیم (فردوسی، ۱۳۹۳: ۱ / ۶۶۸). امروزه این مسئله در فرهنگ عامه نیز نمودی آشکار دارد. جنبه دیگر تقدس درخت را در فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، در نذر و نیاز و بستن تکه‌های پارچه به شاخه‌های آویزان درختان مشاهده می‌کنیم که بدین گونه از درختان مقدس در برآورده شدن حاجات خود یاری می‌طلبند. اینک به مهم‌ترین نمونه‌های پیکرگردانی انسان به درخت در فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد می‌پردازیم:

گیاه چویل: داستان بر این قرار است که دو پسر یک پیرزن (یا دالو) به کوه می‌روند تا برای مادرشان گیاه دارویی پیدا کنند. یکی از بچه‌ها از کوه (کَمَر) به پایین پرت می‌شود. پسر دیگر به خانه می‌آید و مادرش را خبردار می‌کند. اهالی روستا به سمت کوه می‌روند و وقتی به محل جنازه می‌رسند، می‌بینند که از خون پسر پیرزن، گیاه خوشبوی چویل و البته، در برخی از مصاحبه‌ها (کدهای ۱۱، ۱۵، ۱۷، ۱۹) ریواس رویش کرده است. این بن‌مایه در اشعار محلی نیز مشهود است که با نوعی حزن و اندوه همراه است:

مُو چَویلِ گَرِیمِ ریشَمِ مینِ ریزه / باد ایا باد ایبَرُمِ پَرَمِه ابریزه

Mo chavile garayom risham mene rizom / Bad eya bad ebarom parema erizom.

برگردان: من سبزه چویل (نوعی گیاه خوشبو) در کوه هستم که ریشه در شن‌زار دارم.

باد می‌آید و مرا با خود می‌برد. در این هنگام برگ‌های من می‌ریزند.

وَ چَویلِ تو بو بیه مین گَه غریبم / وَ چَویلِ محض خاطرَم شادی کُ نصیبم

(حسینی، ۱۳۸۱: ۲۸)

Va chavil to boo beye men ko gharibom/ va chavil mahz xāteroom shādi ko nasibom.

برگردان: ای گیاه چویل! تو به‌خاطر من که اینجا غریب هستم، عطرافشانی کن و شادی نصیب کن.

پیکرگردانی انسان به گیاه خوشبوی چویل یا ریواس در فرهنگ مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد بازتابی از اساطیر کهن ایرانی است که در ناخودآگاه جمعی این قوم تا به امروز بن‌مایه اصلی خود را حفظ کرده است. رویش گیاه از خون یا نطفه انسان را می‌توان در داستان آفرینش انسان در باورهای اساطیری ایرانی (کریستین‌سن، ۱۳۸۳: ۱۷) و داستان «سیاوش» در شاهنامه فردوسی (۱۳۹۳: ۴۸ / ۱) نیز مشاهده کرد. تولد انسان نخستین از گیاهی به‌نام ریواس است. با مرگ کیومرث نطفه او با اسپندارمزد درمی‌آمیزد و پس از چهل سال که در دل زمین نگه‌داری می‌شود، مشی و مشیانه به‌صورت گیاه ریواس - که یک ساقه و پانزده برگ داشت و نشانه پانزده‌سالگی آنان بود - از زمین رویدند (بهار، ۱۳۷۵: ۱۷۶)؛ به‌گونه‌ای که دست آنان بر دوششان بود و از نظر رشد و منظر به‌هم پیوسته بودند. بعد هر دو از صورت گیاه به‌صورت انسان درآمدند (رضایی، ۱۳۸۳: ۵۹). به همین دلیل است که معمولاً در بیشتر اشعار محلی مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، سخن از گیاهی به‌نام ریواس (یا دیگر گیاهان شبیه به ریواس مانند چویل) است که بیانگر آن است که انسان از گیاه آفریده شده است (پیکرگردانی گیاه به انسان) و بن‌مایه‌ای برگرفته از اساطیر هندوایرانی و جامعه کشاورزی دارد. بنابراین، تکرار واژه ریواس و رساندن نژاد انسان به این گیاه مقدس در اشعار محلی این مردم، باوری اسطوره‌ای است که اعتقاد به سپندینگی گیاه در ناخودآگاه آنان باقی مانده و تأییدی بر باور تبار نباتی انسان است که با توجه به ساختار جامعه شکارگری، دام‌پروری و کشاورزی این مردم و محل زندگی‌شان در کوهستان‌های صعب‌العبور، در ناخودآگاه و فرهنگ آنان همچنان باقی مانده است.

داستان ذکرشده در مورد گیاه چویل، درباره گیاهی به‌نام کارده (Čārda) نیز صدق می‌کند، تنها با این تفاوت که هر دو پسر پیرزن می‌میرند و از خون آن‌ها گیاهی به‌نام کارده رشد می‌کند. پیرزن می‌شنود که گیاه دارویی به‌نام کارده در کوه وجود دارد، به همین دلیل پسرانش را برای پیدا کردن کارده به کوه می‌فرستد و آن دو از کوه پرت

می‌شوند. وقتی پیرزن برای پیدا کردن آن‌ها به کوه می‌رود، می‌بیند که پسرانش در پای کوه افتاده و مرده‌اند و در کنار جسد پسرانش گیاه کارده رشد کرده است (کدهای ۱۱، ۱۹).

در مورد برخی دیگر از درختان و پیکرگردانی انسان به آن‌ها داستان‌هایی وجود دارد. در امامزاده‌ای در روستای باباحمدی منطقه فلارد، داستانی درباره چند درخت بلوط وجود دارد مبنی بر اینکه:

در یک شب چند دزد به امامزاده می‌زنند و پول‌ها و وسایل امامزاده را به سرقت می‌برند. وقتی از کوه بالا می‌روند، امامزاده نفرین می‌کند و آن‌ها تبدیل به درخت بلوط می‌شوند. اینک اگر برگ‌ها از آن درختان چیده شود، خون از آن جاری می‌شود (کد ۲۳).

نکته جالب اینکه طبق مصاحبه‌های میدانی دیگر هیچ وقت از امامزاده‌ها دزدی نشده است. رسیدن به چند درخت در بالای امامزاده برای انسان بسیار دشوار است. این پیکرگردانی بر نکته اخلاقی تأکید دارد و وجود همین داستان مانع انجام کارهایی مانند دزدی می‌شود.

نمونه دیگر از پیکرگردانی انسان به گیاه را می‌توان در داستان «گیاه خشخاش» مشاهده کرد. طبق مصاحبه‌های میدانی و اعتقادات مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، گیاه خشخاش مرد شراب‌خواری بود، چون مُرد، از ناف او گیاه خشخاش روید (کدهای ۹، ۱۴، ۱۶). رویدن گیاه خشخاش از ناف مرد شراب‌خوار مشابه رویش گل نیلوفر از ناف ویشنو (خدای نابودکننده هندی) است (بلخاری‌قهی، ۱۳۸۴: ۹۵؛ هال، ۱۳۹۰: ۳۱۱).

از جمله داستان‌های پیکرگردانی انسان به درخت را می‌توان در افسانه «دختر دال» در فرهنگ و داستان‌های محلی مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد مشاهده کرد. داستان این‌گونه روایت می‌شود که:

در روزگاران کهن ملکه‌ای بود که صاحب فرزند نمی‌شد. روزی ملکه باردار شد و یک لخته‌خون به دنیا آورد. پادشاه لخته‌خون را به بیرون از قصر پرتاب کرد. سگی لخته‌خون را به دهان گرفت و کنیزکی فریاد زد: سگ فرزند پادشاه را خورد. لخته‌خون از دهان سگ افتاد و به یک تخم تبدیل شد. دال [پرنده‌ای بزرگ که در کوه‌ها

مسکن دارد] تخم را به لانه خود برد و از آن تخم دختری زیبا زاده شد و نامش را انار گذاشت. شاهزاده عاشق دختر دال شد و با حیلۀ پیرزنی او را تصاحب می‌کند. روزی اناربانو با کنیزش به چشمه رفت. کنیز طمع کار حیلۀ ای اندیشید و گیسوهای اناربانو را به درخت بید بست و آن را گره کوری زد و لباس‌های او را پوشید و به قصر برگشت. شاهزاده دلیل تغییر چهره‌اش را پرسید، کنیزک گفت: تازه بچه به دنیا آوردم و چهره‌ام تغییر کرده است. شیری زخمی اناربانو را خورد و دو قطره خون از اناربانو بر زمین چکید و دو شاخه نی از آن روید. فرزند اناربانو بزرگ شد. روزی یکی از نی‌هایی که از خون مادرش رویده بود را چید و از آن نی‌لبکی ساخت. هرگاه آن را به دهان می‌گذاشت، نی زبان باز می‌کرد و می‌گفت من دختر دال بودم. تو کمر [کوه] لال بودم ... کنیزک نی را از پسر گرفت و آتش زد. بعد از مدتی حقیقت داستان برای پادشاه معلوم می‌شود و دستور داد تا گیسوان کنیزک چهارچشم و چهاردماغی را به دم اسب ببندند.

چنانکه مشاهده می‌کنیم پرورش یافتن دختر شاهزاده به وسیله دال شبیه پرورش یافتن زال به وسیله سیمرغ است. همچنین، پیکرگردانی شاهزاده به نی را مشاهده می‌کنیم. در این داستان نیز نکته‌ای اخلاقی وجود دارد، انسان‌های طمع‌کار پایانی خوش ندارند؛ چنانکه کنیزک نیز در نهایت مجازات می‌شود.

۴ - ۶. پیکرگردانی درخت به انسان

مهم‌ترین نمونه پیکرگردانی درخت به انسان یا فرشته را می‌توان در داستان تبدیل درخت زالزالک (سیسه) به زن زیبارو در شب مشاهده کرد (کد ۹). مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد ارزش زندگی و حیات درختان را با زندگی انسان‌ها برابر می‌دانند؛ به گونه‌ای که اعتقاد دارند نابودی آنان مساوی با نابودی زندگی انسان است. این اندیشه از زندگی کشاورزی آنان سرچشمه می‌گیرد که از بین رفتن کشاورزی سبب نابودی زندگی آنان است؛ به همین دلیل و برای حفظ درختان، اعتقاد دارند که بریدن یا شکستن هر شاخه از درخت مساوی با شکستن اندام انسان است. چنین اعتقادی درباره درخت زالزالک (در زبان لری سیسه) وجود دارد: اگر شخصی شاخه‌ای از این درخت را با اره ببرد یا با دست آن را بشکند، دندان‌ش درد می‌گیرد. چنین اعتقادی نشان

می‌دهد که پریان در شب از سیمای درخت زالزالک بیرون می‌آیند و جوانان را فریب می‌دهند و در روز دوباره به درخت زالزالک تبدیل می‌شوند.

جدول ۱: مقوله‌ها و کدهای استخراج‌شده از مصاحبه‌ها

Table 1: Categories and codes extracted from interviews

مؤلفه‌های انتخاب‌شده پژوهش	نمونه مقوله‌های استخراج‌شده از مصاحبه‌ها	کدهای مرتبط
پیکرگردانی انسان به حیوان	۱. روایت نخست لاک-پشت ۲. روایت دوم لاک‌پشت ۳. گراز ۴. خرس ۵. پلنگ	۱، ۵، ۷، ۲۰ ۲، ۳، ۱۸ ۱، ۲، ۴، ۶، ۱۰ ۳، ۵، ۸، ۲۱ ۵، ۶، ۲۰
پیکرگردانی حیوان به انسان	۱. تبدیل پریان به زنان و تجسد آنان به آهو و گوزن	۱۴، ۱۷
پیکرگردانی انسان به پرنده	۱. مرغ کچی بتی ۲. جازه و تبتک ۳. گوگو	۱۰، ۱۳، ۱۹ ۱۴، ۲۲ ۳، ۸، ۱۵
پیکرگردانی انسان به اجرام آسمانی	۱. ماه و خورشید	۱۳، ۱۷، ۱۹
پیکرگردانی انسان به درخت	۱. چویل یا ریواس ۲. کارده ۳. تبدیل دزدان به درخت بلوط در اثر نفرین امامزاده ۴. خشخاش	۱۵، ۱۹، ۱۱۷ ۱ ۱۱، ۱۹ ۲۳ ۹، ۱۴، ۱۶
پیکرگردانی درخت به انسان	۱. تبدیل درخت زالزالک (سیسه) به زن زیبارو در شب	۹

۵. نتیجه

پس از مطالعه موضوع پیکرگردانی و با توجه به جست‌وجوهای کتابخانه‌ای و با روش تحلیل محتوای کیفی و انجام مصاحبه‌های ساختاریافته از مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، همچنین، پس از یاری گرفتن از منابع گوناگون در تحلیل داده‌های پژوهش، می‌توان چنین گفت که داستان‌های بیان‌شده چگونگی پیکرگردانی انسان به حیوان، درخت، اجرام آسمانی، پرندگان و بالعکس را در فرهنگ عامه و داستان‌های مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد نشان می‌دهند که بدین گونه می‌توان از ارزش‌ها، باورها و بایدونبایدها در میان باورمندان به این قصه‌ها پی برد.

بیشتر قصه‌ها مربوط به پیکرگردانی انسان به نوع حیوان، پرنده، درخت و اجرام آسمانی است و این عمل در نتیجه انجام گناه و صفتهای مذمومی است که در اثر انجام آن‌ها از جمله برخورد بد با مهمان و بی‌احترامی به دیگران (گراز و خرس)، مردارخواری (پلنگ)، کفران نعمت و ناسپاسی از خدا (لاک‌پشت، ماه و خورشید)، خیانت (خرگوش)، شراب‌خواری (خشخاش)، قتل و برادرکشی (گوگو)، بدجنسی (جازه و تیتک)، تهمت دزدی (کچی بتی) و دزدی (درخت بلوط) بسیاری از انسان‌ها به حیوان، پرنده، درخت و اجرام آسمانی تبدیل شده‌اند. به همین دلیل، در قصه‌های مذکور به صورت غیرمستقیم افراد از بسیاری از صفتهای مذموم نهی شده‌اند و این نکته می‌رساند که چنین قصه‌هایی جنبه آموزشی، تربیتی و اخلاقی دارند. در داستان «دختر دال» نیز از طمع‌کاری نهی شده است.

مسئله مهم در میان مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، مهمان‌نوازی است و به همین دلیل نان و مهمان در میان آن‌ها ارزش بسیاری دارند. بنابراین، بی‌حرمتی نسبت به آن‌ها، سبب تبدیل زن به لاک‌پشت، دختر و پسری به خورشید و ماه و مردهایی به گراز و خرس شده است. نتیجه آموزشی و اخلاقی آن بدین طریق است که این قصه‌ها هم مردم را از بی‌احترامی به نان بر حذر داشته‌اند و هم بدین گونه پاسخی درمورد چگونگی آفرینش لاک‌پشت، ماه، خورشید، گراز و خرس یافته‌اند. همچنین، در داستان‌های پیکرگردانی می‌توان نمونه‌هایی از شغل‌هایی را که در میان مردم این نواحی، به زنان یا مردان اختصاص داشته است، نشان داد. پختن نان و دوشیدن شیر گوسفندان

کارهای زنانه است و به چرا بردن گوسفندان و بریدن موهای بزغاله و گوسفندان کارهای مردانه است. در برخی از این قصه‌ها می‌توان به چگونگی روابط بین اعضای خانواده پی برد. رابطه بدبین عروس و مادرشوهر در داستان چگونگی به‌وجود آمدن پرندۀ کچی بتی به‌خوبی آشکار است. زن و شوهر از زناکاری و خیانت نهی شده‌اند تا به حیوان تبدیل نشوند، زنی که به‌دلیل فقر شوهر از گوشت خر می‌خورد، به پلنگ تبدیل می‌شود. همچنین، داستان‌های مربوط به پیکرگردانی در میان مردم بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد چگونگی آفرینش این موجودات را نشان می‌دهد.

پی‌نوشت

1 kaǰȳ batȳ kaf bi mōf bi

برگردان: عمه، خاله شیر کف بود.

منابع

الف - کتابخانه‌ای

- اوستا (۱۳۹۲). گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه. تهران: مروارید.
- آسمند جوتقانی، علی (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات در قوم بختیاری. اصفهان: شهسواری.
- آقاخانی بیژنی، محمود و همکاران (۱۳۹۷). «تحلیل الگوی خویشکاری پریان در داستان‌های غنایی شاهنامه». پژوهش‌نامه ادب غنایی. د ۱۶. ش ۳۱. صص ۹ - ۲۸.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بختیاری، علیقلی خان (۱۳۶۲). تاریخ بختیاری. تهران: اساطیر.
- بلخاری قهی، حسن (۱۳۸۸). اسرار مکنون یک گل. تهران: حسن‌افزا.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۵). پژوهشی در اساطیر ایران. پاره نخست. تهران: توس.
- بویس، مری (۱۳۹۳). تاریخ کیش زرتشت. ترجمه همایون صنعتی‌زاده. ج ۱ - ۳. تهران: گستره.
- بیرل، آن (۱۳۸۴). اسطوره‌های چینی. ترجمه عباس مخیر. تهران: مرکز.
- حسینی، ساعد (۱۳۸۱). شعر، موسیقی و ادبیات شفاهی استان کهگیلویه و بویراحمد. یاسوج: فاطمیه.

بن‌مایه‌های پیکرگردانی در فرهنگ و داستان‌های ... _____ فرشته روستا و همکاران

- رستگار فسایی، منصور (۱۳۸۸). *پیکرگردانی در اساطیر*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رضایی، مهدی (۱۳۸۳). «اساطیر پیدایش انسان». *کتاب ماه هنر*. ش ۷۵ و ۷۶. صص ۵۸ - ۷۲.
- رضی، هاشم (۱۳۸۱). *دانشنامه ایران باستان*. ج ۱ - ۴. تهران: سخن.
- سرکاراتی، بهمن (۱۳۹۳). *سایه‌های شکارشده*. تهران: طهوری.
- شوالیه، ژان و آلن گریبان (۱۳۸۸). *فرهنگ نمادها*. ج ۱ - ۵. ترجمه سودابه فضایی. تهران: جیحون.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۳). *شاهنامه*. ج ۱ - ۲. پیرایش جلال خالقی مطلق. تهران: سخن.
- فریزر، جیمز جرج (۱۳۸۸). *شاخه زرین*. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: آگاه.
- قنبری عدیوی، عباس (۱۳۸۱). *امثال و حکم بختیاری*. شهرکرد: ایل.
- کریستین سن، آرتور (۱۳۹۴). *نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار در تاریخ افسانه‌ای ایران*. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.
- کوپر، جی. سی (۱۳۹۲). *فرهنگ نمادهای آیینی*. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: علمی.
- گرین، میراندا جین (۱۳۷۶). *اسطوره‌های سلتی*. عباس مخبر. تهران: مرکز.
- مشیری، سید رحیم (۱۳۷۲). *جغرافیای کوچ‌نشینی*. تهران: سمت.
- هال، جیمز (۱۳۹۰). *فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب*. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: فرهنگ معاصر.
- هینلز، جان راسل (۱۳۹۳). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه محمدحسین باجلان فرخی. تهران: اساطیر.

ب) منابع میدانی (مصاحبه‌شوندگان)

- آراسته، غلامحسین. ۵۵ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان دنا. روستای بادمگان. کد ۲۲.
- بابااحمد، برزو (۷۳). چهارم‌حال و بختیاری. فلارد. روستای بابااحمدی. کد ۲۳.
- بمانی، برزو. ۷۰ ساله. خوزستان، ایذه. روستای تاشار. کد ۲.
- پای‌مرد، فایز. ۶۶ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان بویراحمد. روستای فیل‌گاه. کد ۱۶.
- پردل، حسین. ۷۰ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان چرام. روستای شیرازی. کد ۱۲.
- حاجی‌پور، البرز. ۵۶ ساله. خوزستان. مسجدسلیمان. روستای چهاربیشه. کد ۴.
- سپاس، زریب. ۷۵ ساله. خوزستان، مسجدسلیمان. روستای چشمه زالوک. کد ۱۳.

- سروستانی، عباس. ۷۴ ساله. خوزستان. باغملک. روستای آب گندو. کد ۶.
- شکیبایی، عمران. ۶۵ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان دنا. روستای بیاره. کد ۱۷.
- شیرانی، راه‌خدا. ۶۵ ساله. خوزستان. باغملک. روستای رودزیر. کد ۵.
- ظفری، زامیاد. ۷۳ ساله. خوزستان. ایذه. روستای دره اشگفت. کد ۸.
- عسکرپور، علی. ۶۰ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان دنا. روستای کوخدان. کد ۱.
- غفاری، یعقوب. ۸۱ ساله. کهگیلویه و بویراحمد. شهرستان کهگیلویه. روستای موردراز. کد ۱۰.
- قاسمی سپاس، سوارعلی. ۷۰ ساله. چهارمحال و بختیاری. اردل. روستای گله‌شور. کد ۱۹.
- قاسمی سپاس، گودرز. ۷۲ ساله. چهارمحال و بختیاری. اردل. سرخون. روستای سرمور. کد ۱۵.
- قربانی، صفدر. ۷۳ ساله. چهارمحال و بختیاری. فلازد. میانکوه فلازد. روستای گنداب. کد ۳.
- کاظمی، صفرعلی. ۷۰ ساله. خوزستان. مسجدسلیمان. اندیکا. روستای چهره. کد ۲۱.
- کریمی، رضا. ۶۳ ساله. چهارمحال و بختیاری. کوه‌رنگ، بازفت. روستای دره هندو. کد ۲۰.
- کیانی، خان‌علی. ۵۵ ساله. چهارمحال و بختیاری. اردل. روستای شلیل. کد ۱۸.
- موسوی، سیامک. ۶۵ ساله. چهارمحال و بختیاری. لردگان. روستای بیدله. کد ۷.
- موسوی نظری، سید رمضان. ۷۶ ساله. خوزستان. ایذه. روستای چم‌ریحان. کد ۱۴.
- مؤمنی، فرج‌الله. ۶۵ ساله. چهارمحال و بختیاری. اردل. روستای لندی. کد ۹.
- نیک‌اقبالی، غلام. ۸۵ ساله. کهگیلویه و بویراحمد، شهرستان سی‌سخت. روستای سرماهور. کد ۱۱.

References

A. Libraries

- Dostkhah, J. (2013). *Avesta* (in Farsi). Tehran: Morvarid.
- Asmand Joonghani, A. (2001). *History of literature in Bakhtiari people*. Isfahan: Shahsavari.
- Aghakhani Bizhani, M., Toghyani, I. & Mohammadi Fasharaki, M. (2018). Analysis of the pattern of fairy tales in the lyrical stories of Shahnameh. *Rich Literature Journal*, 16(31), 9-28.
- Iman, M. (2009). *Paradigmatic foundations of quantitative and qualitative research methods in the humanities*. Qom: Hozeh and University Research Institute.
- Bakhtiari, A. (1983). *Bakhtiari history* (in Farsi). Tehran: Myths.
- Bolkharihahi, H. (2009). *The hidden secrets of a flower* (in Farsi). Tehran: Hosnafaza.
- Bahar, M. (1996). *Research in Iranian mythology* (in Farsi). Tehran: Toos.
- Boyce, M. (2014). *History of Zoroastrianism* (translated into Farsi by Homayoun Sanatizadeh). Tehran: Gostareh.

- Birle, A. (2005). *Chinese myths* (translated into Farsi by Abbas Mokhber). Tehran: Markaz.
- Hosseini, S. (2002). *Poetry, music and oral literature of Kohgiluyeh and Boyerahmad Provinces* (in Farsi). Yasuj: Fatemieh.
- Rastegarfasaei, M. (2009). *Configuration in myths* (in Farsi). Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Rezaei, M. (2004). Myths of the origin of man. *Art Moon Book*, 75 & 76, 58-72.
- Razi, H. (2002). *Encyclopedia of ancient Iran* (in Farsi) Tehran: Sokhan.
- Sarkarati, B. (2014). *Shadows hunted* (in Farsi). Tehran: Tahoori.
- Knight, J. & Gerbran, A. (2009). *Culture of symbols* (translated into Farsi by Soodabeh Fazli). Tehran: Jeyhun.
- Ferdowsi, A. (2014). *Shahnameh*. Tehran: Sokhan.
- Fraser, J. (2009). *Golden branch* (translated into Farsi by Kazem Firoozmand). Tehran: Aware.
- Ghanbariodivi, A. (2002). *The likes of Bakhtiari* (in Farsi). Shahrekord: IL.
- Christine Sen, A. (2015). *Examples of the first man and the first prince in the history of Iranian mythology* (translated into Farsi by Jaleh Amoozgar and Ahmad Tafazoli). Tehran: Cheshmeh.
- Cooper, G. C. (2013). *Culture of ritual symbols* (translated into Farsi by Roghayeh Behzadi). Tehran: Elmi.
- Green, M. (1997). *Celtic myths* (translated into Farsi by Abbas Mokhber). Tehran: Markaz.
- Moshiri, S. R. (1993). *Migration geography* (in Farsi). Tehran: Samat.
- Hall, J. (2011). *A cultural portrait of symbols in Eastern and Western art* (translated into Farsi by Roghayeh Behzadi). Tehran: Contemporary Culture.
- Hinels, J. (2014). *Recognition of Iranian myths* (translated into Farsi by Mohammad Hossein Bajlan Farrokhi). Tehran: Myths.

B) Field resources (interviewees)

- Arasteh, Gholam Hossein. 55 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. Dena County. Badamgan village. Code 22.
- Askarpour, Ali. 60 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. Dena County. Kokhdan village. Code 1.
- Babaahmad, Borzoo (73). Chaharmahal and Bakhtiari. Felard. Babaahmadi village. Code 23.
- Bemani, Borzo. 70 years old. Khuzestan, Izeh. Tashar village. Code 2.
- Ghaffari, Yaqub. 81 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. Kohgiluyeh city. Mourderaz village. Code 10.
- Ghasemispas, Goodarz. 72 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Ardal. Saekhoon. Sarmour village. Code 15.
- Ghasemispas, Sovarali. 70 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Ardal. Goleshur village. Code 19.

- Ghorbani, Safdar. 73 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Felard. Miankuh Felard. Gandab village. Code 3.
- Hajipour, Alborz. 56 years old. Khuzestan. Masjed Soleiman. Chaharbisheh village. Code 4.
- Karimi, Reza. 63 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Koohrang, Bazft. Darahendu Village. Code 20.
- Kazemi, Safarali. 70 years old. Khuzestan. Masjedsoleiman. Andica. Chehro village. Code 21.
- Kiani, Khanali. 55 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Ardal. Shalil village. Code 18.
- Mo'meni, Farajullah. 65 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Ardal. Landy village. Code 9.
- Mousavi Nazari, Seyedramadan. 76 years old. Khuzestan. Izeh. Chamrahan village. Code 14.
- Mousavi, Siamak. 65 years old. Chaharmahal and Bakhtiari. Lordegan. Bidleh village. Code 7.
- Nikabaqali, Gholam. 85 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad, Sisakht city. Sarmahur village. Code 11.
- Pardel, Hussein. 70 years old. Kohgiluyeh and Boyerahmad. Charam city. Shirazi village. Code 12.
- Paymard, Fayez. 66 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. Boyer-Ahmad city. Filgah village. Code 16.
- Sarvestani, Abbas. 74 years old. Khuzestan. Baghmalek. Abgando village. Code 6.
- Sepas, Zarir. 75 years old, Khuzestan, Masjedsoleiman. Cheshmehzalouk village. Code 13.
- Shakibayi, emran. 65 years old. Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. Dena County. Biyare village. Code 17.
- Shirani, rahkhoda. 65 years old. Khuzestan. Baghmalek. Rudzir village. Code 5.
- Zafari, Zamyad. 73 years old. Khuzestan, Izeh. Dare eshkafak village. Code 8.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی